

לילי הלפרט-זמיר

לילי קשטיכר

האישה שכתבה באושוויץ

Lily Halpert Zamir

Lili Kasticher

The Woman Who Wrote in Auschwitz

עריכת לשון: ד"ר רוני כוכבי - נהב
עורכת אחראית: יונת רוטביין מרלא
עיצוב עטיפה ועימוד: סטודיו אורגד

2021 כל הזכויות שמורות למחברת ולמורשת בית עדות ע"ש מרדכי אנילביץ'
מורשת, גבעת חביבה 3785000 / machon.moreshet@gmail.com

התמונות באדיבות המשפחה

תודה לארכיון יד ושם, ולמוזיאון לאמנות יד ושם, ירושלים

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט או לאחסן במאגר מידע, לשדר או לקלוט בכל דרך אמצעי אלקטרוני, אופטי או מכני או אחר - כל חלק שהוא מן החומר אשר בספר זה. שימוש מסחרי מכל סוג שהוא בחומר הכלול בספר זה אסור בהחלט אלא ברשות מפורשת בכתב מהמחברת, המשפחה של לילי קשטיכר והמול.

מסת"ב 978-965-92886-2-5 ISBN

תשפ"ב 2022
דפוס מילניום איילון

פרולוג

בשנת 2010 לימדתי במכללה האקדמית לחינוך על שם דוד ילין בירושלים, קורס "ייחודיות הגורל הנשי בשואה". זהו קורס בחירה מבוקש המועבר פעם בשנתיים בחוג להיסטוריה, והוא עמוס בסטודנטיות וסטודנטים לא רק מתוך החוג להיסטוריה, אלא גם מחוגים אחרים. מעצם טבעו של נושא הקורס, הוא מלווה בתגובות רגשיות עזות של הנוכחות והנוכחים בו. כמרצה מצאתי כי הקורס הזה מאתגר עבורי בהיבט הרגשי, לא פחות מההיבט האינטלקטואלי. בסיומה של אחת ההרצאות באותה שנה, ניגשה אליי סטודנטית ואמרה בחיוך מהול במבוכה: "ד"ר זמיר, את יודעת, יש לי אחות שגם לה קוראים לילי. גם לסבתי, שהייתה שורדת שואה, קראו לילי. אחותי בעצם נקראת על שמה".

פתיח כזה היה צפוי להדליק בעיניי זיק של התלהבות, שהרי זה מכבר אני מלמדת את הקורס הזה מתוך עניין רב, ואף בחרתי להקדיש מאמרים מספר כדי להאיר את הסוגיות ואת הדילמות הייחודיות לנשים בשואה. לפיכך הייתי אמורה להזדרז לברר ולדלוק אחר פרטים נוספים מהסטודנטית, אלא שהשעה הייתה שעת ערב, והייתי מותשת לאחר שש שעות רצופות של הרצאות פרונטליות. למעשה, היה זה השיעור האחרון שלי לאותו שבוע. נכחו בו כחמישים סטודנטיות וסטודנטים, אשר במשך שעה וחצי ניהלו דיון סוער בדילמות שעמן התמודדו נשים יהודיות במשלוחים מהונגריה על ה"רמפה" באושוויץ ועוד. את תחושת היותי סחוטה רגשית מגבה עובדת היותי בת לשורדי שואה. השיעורים הללו נחצבים אפוא מדם ליבי ואינם מועברים רק כחלק מהכשרתי הדיסציפלינרית.

אם כן, כיוון שהייתי עייפה מכדי להגיב עניינית, סיננתי משפט בן מילה בנוסח לקוני לעברה של הסטודנטית: "מעניין...". הסטודנטית מצידה התעלמה מתגובתי הצוננת והמשיכה בעיקשות: "אם תרצי, אימי תוכל להביא לך המון חומרים של סבתי, שהייתה באושוויץ". "יופי", השבתי בעודי אומדת בעיניי את המרחק מהשולחן שלי לדלת, מנסה להרגיע בכוח המחשבה את כאב הראש שאחז בי בעיקשות.

עוד באותו ערב צלצל הטלפון בביתי. על הקו הייתה דניאלה סלה, אמה של לילי בן-עמי ושל ליאת, הסטודנטית שהשתתפה בקורס שלי. באותה שעה כבר הייתי אחרי מקלחת רעננה וגם כוחותיי שבו אליי. נדהמתי לשמוע מדניאלה כי אמה, לילי קשטיכר (Lili Kasticher), הייתה יהודייה ממוצא יוגוסלבי, שלא רק שרדה באושוויץ אלא גם כתבה שם.

”אבל באושוויץ,¹ ככל הידוע לי, לא כתבו”, ניסיתי להסביר, ”למעט כתיבה מאורגנת או כתיבה של אנשי מחתרת”.

”אמי כתבה, ויש בידי החומר כולו, מצולם”, ציינה דניאלה באסרטיביות. בין־רגע שכחתי לגמרי את תחושת התשישות שהשתלטה עליי לפני כן. ככל שהקשבתי יותר לדניאלה, כך גברה סקרנותי והפליגה, הן בשל הידיעה המרעישה שמישהי אכן כתבה באושוויץ, והן מכיוון שהנושא היוגוסלבי היה קרוב לליבי – בזמנו, עסק הדוקטורט שלי בשואת יהודי יוגוסלביה.² לפיכך השבתי לה: ”עכשיו תשע בערב. אנחנו יכולות להיפגש כבר הלילה או מחר בבוקר, לשיקולך”.

”ניפגש מחר”, אמרה דניאלה בקצרה וניתקה.

שיחת טלפון זו שינתה את חיי. בו ברגע הבנתי שלפניי סיפור ייחודי, אודות אישה שכפי הנראה סיכנה את חייה במעשה כתיבתה באושוויץ. מיותר לציין שאת אותו הלילה העברתי במיטתי תוך שאני מתהפכת מצד לצד בלי יכולת לעצום עין. ניסיתי להיות זהירה ומדודה בציפיותיי, לא לפתח אשליות ותקוות שווא, שהרי כבר לא מעט פעמים הובאו אליי חומרים שכתבתם יוחסה לאושוויץ־בירקנאו, אך לאחר בדיקה מעמיקה התברר שלא באמת נכתבו שם. אבל אם יש גרעין של אמת בדברי דניאלה, הרי שכתבי לילי קשטיכר הם סיפור ייחודי מאין כמותו – כתבים של אישה שלא רק העזה וכתבה באושוויץ, אלא גם ניסתה לארגן את חברותיה לבלוק לכתוב, תוך שהיא מעודדת אותן בפרס, חלק ממנת מזונה הדל. כל זאת עומד בניגוד לכל מה שידעתי מהמחקר עד אותו זמן, על ארבעת סוגי הכתיבה שהתקיימו באושוויץ:

- משלוח יזום של גלויות בחזקת ראיות מבוטאות – גלויות שהקורבנות הוכרחו לכתוב לקרוביהם שעדיין לא גורשו במטרה להסיח את דעת הקהל העולמית מהקורה באושוויץ ולהציג מצג־שווא, כאילו היהודים שוהים בסך הכול במחנה עבודה ייעודי ובתנאים הוגנים.
- כתבי הזונדרקומנדו (Zonderkommando) שנשתמרו בחלקם.
- כתבי האסירים הפוליטיים שנשתמרו, רובם המכריע אסירים פולנים.
- גלויות ומכתבים ממחנה המשפחות הצ'כי (שגורשו מטרזיינשטט – Terezienstat).

1 בכל מקום בו מוזכרת אושוויץ בהקשר של לילי קשטיכר הכוונה לאושוויץ־בירקנאו (Auschwitz Birkenau), אלא אם כתוב אחרת. בכל אזכור ראשון של שם לועזי – מקומות ואנשים, יובא השם בתעתיק בין סוגריים. יוצאים מכלל זה הם שמות שגורים וידועים לכול.

2 זמיר לילי, 1992.

אבל אדם פרטי שכותב? על כך טרם שמעתי. היו אומנם כתבי־יד של כותבים שניסו לשכנע כי כתבו באושוויץ, אך לאחר בדיקה קפדנית התברר שלא כך היה, ושכתביהם משויכים למעשה למקור אחר, כפי שיוסבר בפרק השלישי של ספר זה.

האוצר שדניאלה הביאה עימה היה גדול מכפי שיכולתי להעלות בדעתי או לקוות לו. לילי קשטיכר לא רק כתבה מקבץ שירים באושוויץ־בירקנאו ואיירה חלק משיריה, היא גם חיברה קוד התנהגות לה ולחברותיה לבלוק, כדי לאפשר להן קיום מהוגן במקום שההגנות והחמלה פסחו עליו. את קוד ההתנהגות הזה הרחיבה במחנה העבודה שאליו הועברה יחד עם חברותיה לבלוק, באובר־הוהנאלבה (Oberhoheneibe) שבשלזיה (Schlesien).

מאז אותה פגישה עם דניאלה סלה, אמה של הסטודנטית שלי, ועד כתיבת שורות אלו, אני מוסיפה להתחקות אחר עקבותיה של לילי קשטיכר, משווה את פיסות־הנייר שהותירה אחריה – שמצידן האחד שירים, ומצידן השני טפסים להזמנת ציוד ומקורן, ככל הנראה, במשרדים שמרצפתם נגנבו תוך סיכון חיה – לפיסות נייר אחרות שנשתמרו בארכיון המוזיאון באושוויץ, ניירות מהמשרדים באושוויץ־בירקנאו. כל זאת בסיועו של מנהל הארכיון באושוויץ־בירקנאו, ד"ר פּלוֹסָה (Dr. Wojciech Plosa), ובחוקרים ישראלים, ובראשם ד"ר גבריאל בר־שקד מארכיון יד ושם, להם אני חבה אינסוף תודות.

מעבר לערכו ההיסטורי של עיזבון אושוויץ של לילי קשטיכר ולחידוש המחקרי המתגורר שהוא מציב, בזכות העובדה שנכתב באושוויץ־בירקנאו, הרי שיש לעיזבון ערך פמיניסטי והומני יוצא דופן, הודות לאישיותה של צעירה אחת שהאמינה כי אפשר לבצע מרד מטפיזי בגרמנים ולשרוד בתופת בזכות דאגה לזולת, הוגנות ואומנות. כתיבתה של לילי ייחודית ואותנטית, אבל הרבה מעבר לאיכותה האומנותית, זו היא עדות לרוח מנהיגות נשית, באוריינטציה סוציאליסטית מובהקת ומתוך הכרה בכוחה המרפא של האומנות והכתיבה. את מיזם היצירה הייחודי של לילי יש להעריך במיוחד לאור העובדה כי היא פעלה ללא רקע והשכלה מוקדמים בפסיכולוגיה, ובטרם הונהגה שיטת הטיפול של הביבליותרפיה המודרנית.